

‘Belegeringh voor Leyden’ (1651), een stadsopera?

Olga van Marion

De Nieuwe Haagsche Nachtegaal, het *Delfs Cupidoos Schighje*, 't *Haerlemse Winter-Bloempje*: voor ambitieuze boekdrukkers in de Nederlandse Republiek waren lokale liedboekjes een goudmijn. Met behulp van een topografische aanduiding op de titelpagina en een vrolijke prent was het niet moeilijk zo'n bijeengesprokkelde verzameling van eenstemmige liedjes uit de eigen regio uit te brengen. Notenbalken waren overbodig, want de liederen waren contrafacten: ze konden worden gezongen op bekende wijsjes waarvan de melodienaam boven de tekst van het liedje staat genoteerd.¹ Succes was gegarandeerd. Er verschenen tientallen titels op de markt, die ook nog eens herhaaldelijk werden herdrukt. Uit de voorredes blijkt dat het kooplustige publiek jong was, aangezien de jeugd, met name de jonge vrouwen in de stad, rechtstreeks worden aangesproken. Aan hen werden de boekjes als geschenk aangeboden in de hoop hun harten te veroveren.²

In zijn artikel ‘De *Rotterdamsche Faem-Bazuyn*. De lokale dimensie van liedboeken uit de Gouden Eeuw’ beschrijft Louis Grijp de ontwikkeling van dit type wereldlijke liedboekjes vanaf de jaren tachtig van de zestiende eeuw tot het midden van de zeventiende eeuw. In navolging van Amsterdam en Haarlem gingen ook andere steden ertoe over hun eigen edities op de markt te brengen. Er ontstond een bloeitijd van het genre in de tweede helft van de eeuw, toen stedentrots in liedbundeltjes een algemeen verschijnsel was geworden.³ De laatste jaren heeft de lokale dimensie van deze populaire liedboekjes binnen het grotere onderzoekveld van de Nederlandse liedcultuur steeds meer aandacht gekregen. Een vraag die regelmatig gesteld wordt, is of

¹ De melodienamen zijn in de database van de Nederlandse Liederbank terug te vinden. Zie: L.P. Grijp, *Het Nederlandse lied in de Gouden Eeuw. Het mechanisme van de contrafactuur* (Amsterdam 1991); N. Veldhorst, *Zingend door het leven. Het Nederlandse liedboek in de Gouden Eeuw* (Amsterdam 2009). Van de veertig meest gebruikte melodieën is een liedboek gemaakt: M. Kalse en O. van Marion, *Top 40 van de Gouden Eeuw*. 2 dln. (Leiden 2022).

² E.K. Grootes, ‘Het jeugdig publiek van de “nieuwe liedboeken” in het eerste kwart van den zeventiende eeuw’ in: W. van den Berg en J. Stouten ed., *Het woord aan de lezer. Zeven literatuurhistorische verkenningen* (Groningen 1987) 72-88; Veldhorst, *Zingend door het leven*, 91-92.

³ L.P. Grijp, ‘De *Rotterdamsche Faem-Bazuyn*. De lokale dimensie van liedboeken uit de Gouden Eeuw’, *Volkscundig bulletin* 18 (1992) 23-78.

de boekjes zijn geproduceerd met oog op het lokale publiek en met behulp van dichters of samenstellers uit de omgeving. Sommige bundeltjes blijken namelijk louter algemene liedjes te bevatten voor een breed publiek. De naam van de eigen stad komt dan alleen voor in de titel. In hoeverre gaat het in dit soort boekjes daadwerkelijk om lokaal gekleurd materiaal? Worden bijvoorbeeld bepaalde gildes bezongen of ambachten die specifiek zijn voor de regio? Treffen we er dialectwoordenschat in aan of streekgebonden historieliederen?

Ook de Leidse liedboekjes vormen een dankbaar studieobject.⁴ Dit artikel richt zich op één daarvan, het *Leyts-Prieeltje, ofte Cupidoos Zinn'licheyt*, in 1651 uitgebracht door de Leidse drukker Philippe de Croy vanuit het pand 'de drie Flambouwen' aan de Langebrug.⁵ Te midden van het veelkleurige materiaal in dit bundeltje treffen we zeven opeenvolgende liedjes aan die belangrijke ontwikkelingen bezingen rondom Leidens Beleg en Ontzet in 1574. Het gaat hier om tot nu toe onbekend lokaal historisch materiaal.

Het *Leyts-Prieeltje* (1651)

De auteur van het *Leyts-Prieeltje* is Johan Zachariasz Baron, een 'Letter-Setter' die zich verder zou ontwikkelen tot boekdrukker en toneeldichter, tot omstreeks 1674. Zijn geboortjaar is niet bekend, maar dat hij in 1651, het jaar waarin de liedjes verschenen, als jong talent werd beschouwd, blijkt uit het drempepdicht bij zijn debuut, eveneens uit 1651. Hij wordt daarin een 'weet-gier'ge Letter-Setter' en 'jonck gejaert' genoemd.⁶ In 1659 zou Baron als boekdrukker een wel heel geliefd en typisch Leids product uitbrengen.

⁴ In 1968 verscheen het overzichtsartikel M. Veldhuyzen, 'Oud-Leidse liedboeken en liederen', *Leidsch Jaarboekje* 60 (1968) 113-137. Nieuw onderzoek is verricht in O. van Marion, *Van Jobem tot Jan. Stedenlof in liederen over Leidens Beleg en Ontzet* (3 Oktoberlezing 2016) (Leiden 2016) en O. van Marion, 'Hoe Leids waren de Leidse liedboekjes?'. Te verschijnen in *Leids Jaarboekje 2023*.

⁵ Johan Zachariasz Baron, *Leyts-Prieeltje, ofte Cupidoos Zinn'licheyt. Cierlijck opgepronckt, ende ombelst met veel aengename vermaeckelijckheden, Opgeoffert aan de Leyts-Prieelsche Soetertjes* (Leiden: Philippe de Croy, 1651). Stadsbibliotheek Haarlem, signatuur 86 A 22 (scans en een transcriptie zijn te raadplegen via de Digitale Bibliotheek van de Nederlandse Letteren, DBNL).

⁶ Johan Zachariasz Baron, *Rodaphnee ofte Persiaensche heldinne. Treurspel. Op zyn spreuk: Aensiet Het Ent* (Leiden: Joris Abrahamsz. vander Marse, 1651).

Van zijn hand verscheen een ‘lesten, besten, en geheel verbeterde en vermeerderde’ herdruk van Reynier Bontius’ beroemde treur-bly-eynd-spel *Beleg en ontset der stad Leyden* uit 1645. Extra aantrekkelijk was de toevoeging van de vertoningen bij het stuk, die goed in de smaak vielen bij het publiek.⁷ Het was duidelijk dat Baron zich graag niet alleen als stadsdichter, maar ook als enthousiaste lokale ondernemer wilde profileren.

Zoals wel vaker het geval is met populair drukwerk, zijn vrijwel alle exemplaren van het *Leyts-Prieeltje* verloren gegaan. Gelukkig is er nog een exemplaar te vinden in de Haarlemse Stadsbibliotheek. Het boekje bevat een zestigtal liedjes. Het grootste deel daarvan bezingt en adoreert in algemene termen mooie jonge vrouwen, voorgesteld als herderinnen die met de regio Leiden niet veel meer gemeen hebben dan dat ze wonen ‘nevens de Rijnsche stroomjes’. Een kleiner aantal liederen in de bundel beschrijft het dagelijks leven binnen en buiten de stad, van de ijspret op de Vliet en de Kaag tot de vrijetijdsbestedingen van de ‘Helden, van ’t Neck-Sluysje’ (wijndrinken, kaatsen en peurvissen), van de paardenmarkt in Valkenburg en de Leidse echtscheidingsperikelen van Johanna de la Court tot de pratende Blauwe Steen ‘Hans-key’ in de Breestraat, op de melodie van Gerbrand Bredero’s ‘Arent Pieter Gysen’. Baron heeft zich in zijn debuutbundel flink uit kunnen leven, vooral op het gebruik van lijstjes met meisjesnamen, bijnamen van bekende bedelaars, namen van kroegen en aanduidingen van wijn- en bierglazen - alles even vaardig in de liedjes verwerkt. Het boekje is opgedragen ‘Aen de Leyts-Prieelse-Soetertjes’, plaatselijke zangeressen die worden aangespoord om uitvoerig te gaan genieten van deze eerste proeve van Barons dichterschap: ‘Ey Soetertjes aenvaert doch dit selfde, en niet anders als uyt kracht van liefde, te weten: dees te gheringe Eerstelingh ofte proef-

⁷ ‘Alles nae ’t leven ver-beelt, in Valckenburg den 5. 6. en volgende daegen van September 1659’. Uit de voorrede blijkt dat er werd gespeeld door de Nederduytsche Commedianten, het rondreizende toneelgezelschap van Jan Baptist van Fornenbergh. De vertoningen bij Bontius’ *Beleg en ontset der stad Leyden* namen in de loop van de tijd in aantal toe en waren zeer populair; dergelijke tableaux vivants waren van allegorisch-emblematische aard, opgebouwd uit schilderkunstige en toneelmatige elementen (vaak stilstaande figuren voor een schilderstuk) en het geheel kon worden toegelicht door een ‘expositor’ die een verklarend versje ten gehore bracht. Van de vertoningen van J. Vos verschenen aparte boekjes met uitgebreide toelichtingen op wat het publiek te zien kreeg.

stuck: aenghevaert hebbende, smaect en hersmaect, leest en her-leest, laeft en her-laeft, boet soo V E. onderlinge Zang-liefde'.⁸

Vanaf pagina 48 treffen we het zevental liedjes aan dat is gewijd aan Leidens Beleg en Ontzet in 1574. Het begint met de klachten van een herder en de Leidse pree over de ellende tijdens de laatste fase van de belegering van de stad. Dan volgen de allegorische figuren Honger en Pest, de historische figuren van burgemeester Van der Werf (in debat met Tweedracht) en de Spaanse legeroverste Valdés. Het laatste liedje bezingt de vreugde van het Ontzet. We onderzoeken eerst of dit zevental liedjes zodanige samenhang vertoont dat we kunnen aannemen dat ze geschreven zijn met oog op een opvoering. Daarna stellen we de vraag hoe zo'n opvoering eruit heeft kunnen zien.

Afbeelding 1. Titelpagina van J.Z. Baron, *Leyts-Prieeltje, ofte Cupidoos Zinn'licheyd. Cierlijck opgepronckt, ende omhelst met veel aengename vermaeckelijckheden, Opgeoffert aen de Leyts-Prieelsche Soetertjes*. Bron: Leiden: Philippe de Croy, 1651. Stadsbibliotheek Haarlem, signatuur 86 A 22.

Introductielied

De opening van de cyclus is de herdersklacht '*Klagende barder op't Leydtsch' belech'*' met acht coupletten, gedrukt in traditioneel gotisch lettertype. Het bevat ouderwets-vertrouwd binnenrijm, zoals 'verniet' en 'ontsielt' naast het

⁸ Baron, *Leyts-Prieeltje*, fol. *3v.

eindrijm 'verbrant' en 'Lant'. Zoals vaker in deze liedbundel bevinden we ons als toeschouwers te midden van de plattelandsbevolking die van buitenaf naar de stad kijkt. De herder is deze keer geen vrolijk verliefde jongen die zich onledig houdt met het najagen van zijn lusten, maar een agrariër die kampt met financiële en emotionele tegenslagen ten gevolge van het Beleg van Leiden. Groter kan de ramp voor hem niet zijn: er is geen voedsel meer, al het vee is verloren gegaan, zijn huisraad is verbrand, zijn vrouw is omgekomen, de landerijen rondom zijn 'bedorven' en er stroomt bloed door de sloten. Nog erger wordt het wanneer de herder zijn stad beklagt, die omringd wordt door een 'stoet' van moordenaarsvolk, en de 'Rijnsche Jeucht', aan wie alle plezier van varen op de Rijn, de Vliet en de Mare is ontnomen. Mooie herinneringen vergaan als rook en mist; door de hongersnood wacht deze jonge mensen alleen nog het graf.

Te midden van alle ellende krijgen we ook nog te horen dat het de schuld is van de pest, de honger en de onderlinge twisten van de stedelingen, dat de machtige stad '*gansch verplet*' is. De herder kondigt ze hier aan als de allegorische personages Pest, Honger en Tweedracht, die in de volgende liederen aan het woord zullen komen:

Klagende harder op't Leydtsch' belech.

Stemme: Leyden was eerst verblijt van geest, &c.

*EYlaes myn bert dat eertijts was,
Fris in dit jeuchdich Velt,
Heeft nu het voetsel niet van pas,
O droefhey! die myn quelt,
't Vee is vernielt, de Leger-Stee verbrant,
Myn Nymph ontsielt, bedorven vert het Lant.*

*2 Myn Stadt omheyningt van een stoet,
Der Moorderyen-Volk,
In Beeck, en Stroomen vloeyt het bloet,
O grondeloose-kolk,
Benout is dees myn Staet, door Pest, tweedracht,
En d'Honger quaet, verdelget al haer macht.*

*3 't Wert al verwoest en gansch verplet,
O droefhey aen weer sy,
Heer, in u handen is 't Ontset,*

*Woont ons gestaedich by,
Ach! jeuchdich Wout, waer is al u plezier?
Niemant verstout, hem aen dees Rijnsch Revier.*

*4 Doch 't bert beklemt, O Rijnsche Jeucht,
Als ick aen u gedenck,
En ghy, O Vliet, en Maere-vreucht,
Jeucht, 'k sie u met een swenck,
Vergaend', als roock, en mist, elende groot,
Gesont, in't graf, wat ist, O bongers-noot.⁹*

Halverwege dit eerste liedje slaat de stemming om. De hoop wordt uitgesproken dat met Gods hulp de Spaanse soldaten worden verjaagd en er een einde komt aan alle ellende. Dan wordt er op het water weer plezier gemaakt, klinken er dankgebeden in de kerk en kleuren de weilanden weer groen. De herder zelf zal graag weer spelevaren met zijn lieve Amaril:

*5 'k Beklaech myn leet, voor u O Godt,
Die toe-komt lof en eer,
Ghy zyt ons schilt Geleyder-Lot,
Daer keracht en macht is teer,
Kastijt Heer naer verdienst, 't is in u bant,
Keert Spanjen omversienst: de Vrybeyt plant.*

*6 Wat Zegen daalt daer nyt de lucht?
Wat vreucht is op 't gestroomt?
Wech is het naer geveen, gesucht,
Hoe klaetert het geboomt,
De Vrybeyts-standert, staet nu op ons Wal,
Alles verandert, droef, in bly geschal.*

*7 Myn bert ontslyt, myn geest verbeucht,
Dees Herders-staf, soet juycht,
Gelooft sy Godt, voor dees (O deucht)
't Gemoet voor 't Altaer buycht,
Offrend' een reyn bert, in syn waerde Kerck,
Dwee is de smert, veraert, door 't Liefdich Werck.*

⁹ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 48-49.

8 'k Sie 't klaver-weytje wert weer groen,
Geen geest en is nu stil,
Met wien sal ick noch lusjes boen,
O soete Amaril,
By't Rijnsche beeckje, of daer soo omtrent,
Ach! dertel streeckje, eens Aensiet het Ent.¹⁰

Deze herdersklacht introduceert de thematiek, kondigt de allegorische personages Pest, Honger en Tweedracht aan en stelt een gunstige afloop van de gebeurtenissen in het vooruitzicht. Op basis hiervan kunnen we deze eerste bijdrage beschouwen als het openingslied van het geheel, dat een herkenbare pastorale context biedt voor de uitbeelding van ellende en verlossing die erop zullen volgen. Minder herkenbaar is de melodie. Hoewel contrafacten hun populariteit te danken hebben aan hun geliefde melodieën, is de wijs van dit eerste lied, ‘Leyden was eerst verblijft van geest’, volgens de Nederlandse Liederbank maar weinig gebruikt. Het effect van deze onbekende melodie kan zijn geweest dat de omstanders verbaasd zwegen en dat alle aandacht uitging naar de zanger, de muzikanten en hun indrukwekkende eerste liedje.

De ‘Belegeringh voor Leyden’

De regel boven het vervolg, ‘Belegeringh voor Leyden’, kondigt de rest van de cyclus aan. Op de bekende melodie van ‘Celadon’ of ‘Carileen’, die ook elders in het liedboekje voorkomt,¹¹ vertelt de Leidse Stedenmaagd hoe erbarmelijk zij eraan toe is. Ze ziet alleen maar droefheid om zich heen en is als stad lam gelegd door Verdriet, Vrees, schrik en wederom Honger, Pest en Tweedracht. Haar radeloze inwoners eten honden en katten en knagen zelfs aan hun eigen lichaam (‘t eygen-selvs’), hoe ‘onreyn’ dat allemaal ook is. Toch

¹⁰ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 49-51. Cursivering in de oude druk zijn in deze transcriptie overgenomen; de gotische letters die in dit lied zijn gebruikt worden hier cursief weergegeven. De initialen zoals hier de ‘E’ aan het begin, beslaan twee regels. Tussen de coupletten is een witregel aangebracht. Voor het vijfde couplet staat abusievelijk het getal 4. De dichter Johan Baron besluit dit lied met zijn kenspreuk ‘Aensiet het Ent’.

¹¹ Het meliedje ‘Soeten tijt, Omlommert in de groente’ op pp. 69-72 kan ook gezongen worden op ‘De eerste Carileen, Ofte: Celadon, &c’. In de Nederlandse Liederbank komt de wijsaanduiding ‘Eerste Carileen’ 99 maal voor.

leeft er diep in haar binnenste het besef dat zij niet zal buigen voor ‘dat Spaensch-gespuys’. Wanhopig doet ze een beroep op God om haar ledematen te sparen:

Belegeringh voor Leyden.

Stemme: Celadon, Ofte: Carileen, &c.

Leydtssche Maecht.

Naer de vreucht, Verdriet het hert komt pijnen,
Vrees en schrick, beangst mijn Stadt,
Met Honger, Pest, Tweedracht, 'k Legh in on-macht,
Als ick aenschou mijn Staet spaert Hondt noch Katt',
Deet maer deucht, tot voetsel van de mijnen,
Niet onreyns, 't werdt omgevroet,
Men knaecht schier 't eygen-selfs, (O Blau Gewelf)
VVat sien ick droefhey, dit mijn Maechts gemoet,
En wil niet buygen, Voor dat Spaensch-gespuys,
Die 't naer uyt-suygen, Hemel wat een kruys,
O! Noot, Gansch groot, Heer isser geen,
Ontset, Ey belet, Dat dees mijn niet en ontleén,¹²

Met haar verwijzing naar het eten van honden en katten bevestigt de Stedenmaagd het idee dat honger voor de bevolking een centrale rol heeft gespeeld tijdens het Beleg. Dit was al snel na 1574 de boodschap geworden van Leidens stedelijke herdenkingscultuur, die eeuwenlang door dichters, kunstenaars en stadsbestuurders in stand is gehouden.¹³ De uitgemergelde bevolking in dit klaaglied vormt ook een mooi bruggetje naar het volgende allegorische personage.

¹² Baron, *Leyts-Prieeltje*, 51-52.

¹³ Zie hiervoor: J. Pollmann, *Herdenken, herinneren, vergeten. Het beleg en ontzet van Leiden in de Gouden Eeuw* (3 Oktoberlezing 2008) (Leiden 2008) 8: ‘De boodschap van de stedelijke herinneringscultuur van Leiden was uiterst consistent en honger speelde daarin een centrale rol.’ en op p. 23: ‘Juist omdat iedereen ermee te maken had gehad, bood het herdenken van de gedeelde hongerervaring een kans om de verdeelde burgerij te herenigen. Ook kon ermee worden beklemtoond dat de Leidse stadsbestuurders voorbeeldig leiding hadden weten te geven aan het hongerende volk, en dat hun gezag daarom diende te worden gerespecteerd.’

Afbeelding 2. De van links naderende Stedenmaagd van Leiden geeft aan de Nieuwe Neringhe het boek met de stedelijke wetten en de keuren die de textielnijverheid regelen. Isaac Claesz. van Swanenburg, *De Leidse Stedenmaagd verleent de keuren aan de Neringhe*, 1596-1601. Olieverf, paneel. Bron: Museum Lakenhal, Leiden (inventarisnummer S 424).

Met 'O! Sondich Mensch' begint het lied van Honger, die zingt op een populaire melodie waarvan de wijsaanduiding, 'O Paris wreet', de eerste regel is van een boos lied van de Trojaanse nimf Oenone. Zij verwijt haar geliefde Paris dat hij haar totaal over het hoofd ziet, nu hij de schone Helena heeft meegetrouwd naar huis.¹⁴ De 'boosheid' van de melodie resoneert in de liedtekst van Honger. We horen haar fulmineren tegen de inwoners van Leiden, die het aan hun eigen zondige gedrag te wijten hebben dat ze niet langer kunnen genieten van Gods gunst en overvloedige oogst.¹⁵ Nu heeft zij, Honger, het voor het zeggen in de stad:

Stemme. O Paris wreet, &c.

¹⁴ De wijsaanduiding 'O Paris wreet' ofwel 'Edele kersouw' komt 125 maal voor in de Nederlandse Liederbank.

¹⁵ 'oest' in de liedtekst is een veelvoorkomende variant van 'oogst' en etymologisch verwant met de maand augustus; zie het lemma 'oogst' in het WNT in de Geïntegreerde Taalbank van het Instituut voor de Nederlandse Taal.

Den Hongber.

O! Sondich Mensch,
Ver-acht noeyt Godes-Zegen,
Denckt op mijn woedich-swaert,
Of d'hoochste wensch,
Sal nimmer sijn verkregen,
V voetsel spruyt uyt d'aerd',
Dat tot d'Oest vergaert,
Een spijst u al in 't leven,
Die in Noot, Mijn, d'Honger-Groot,
De heerschappy komt geven.¹⁶

Dan komt Pest met haar dodelijke pijlen de 'levens draet' van de Leidenaren bedreigen. Deze keer contrasteert de vrolijke, pastorale melodie met de inhoud van de liedtekst. Het gaat hier namelijk niet om de pijlen van het liefdesgodje Cupido, maar om de 'schichten' van Pest, die dood en verderf zaaien. Het zijn hier ook niet de drie schikgodinnen die het levenseinde van de mens bepalen, zoals in de Griekse mythologie, maar Pest die de levensdraden van de stedelingen door komt snijden. Volgens eigen zeggen is Pest een gierige 'Meuch-al', die niet op leeftijden let als ze maar liefst zesduizend Leidenaren de dood injaagt en daarmee meer slachtoffers maakt dan de Spaanse soldaten:

Stemme. d'Vytmuntenst Herderinne, &c.

De Pest.

Mijn schichten fel en vierich,
Af-snyden 's levens draet,
In soo een tijt, Als al de vvreetheyt strijt,
Elck tot sijns eygen baet,
Ick ben dien Meuch-al, gierich,
Die Oudt noch Ionck siet aen,
Een wreede Pest, Die in dit Leyts gewest,
Meer plet als den Maraen,
Aensiet mijn Clothons onder aertsche Kielen,

¹⁶ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 52.

Krieland’ sy aen sy, Van u (O Burgery)
Die ick kom vernielen, VVel ses-duysent Zielen
In Noot, voor ick Heerschappy.¹⁷

In de laatste vier versregels, waar Pest refereert aan de jongste zus van de drie schikgodinnen, Clotho of Clothos (de Franse versie van haar naam), lijkt er tekstueel iets mis te gaan. Wat bedoelt de dichter met ‘Aensiet mijn Clothos onder aertsche Kielen, / Krieland’ sy aen sy, Van u (O Burgery)? Wat moeten we ons voorstellen bij de onderaardse kielen van een schikgodin? Intertekstuele vergelijking kan hier uitkomst bieden. We zien woordelijke overeenkomsten tussen het lied van Pest en de droevige reizang van Leidse vrouwen in een ouder treurspel, het *Beleg van Leyden* (1626) van Jacob van Zevecote (1596-1642), een Zuid-Nederlandse (Neolatijnse) dichter en toneelauteur die zich tijdens zijn jaren in Leiden verdiept heeft in de lokale geschiedenis. Er komen overeenkomstige allegorische personages voor in zijn treurspel, naast enkele historische figuren zoals burgemeester Van der Werf, de Spaanse veldheer Valdés en Honger, die ook hier met veel machtsvertoon het woord voert: ‘Ick, pest, en tyranny’ dragen de vanen van de Spanjaarden en de ‘Vervloecte Leytsche stat’ zal hun geweld aan den lijve ondervinden.¹⁸ In de toneeltekst van Jacob van Zevecote is het echter niet Pest die met vurige pijlen ‘ses-duysent Zielen’ komt ‘vernielen’, oud én jong. Bij hem is het Dood zelf die ‘meer dan ses duysent sielen’ komt ‘vernielen’, jong én oud. Bij Van Zevecote vinden we ook de ‘onder aertsche Kielen’ en de ‘schichten’ terug in een meer vanzelfsprekende context: de kielen verwijzen naar de boot van schipper Charon in het onderaardse dodenrijk en het zijn de pijlen van schikgodin Clotho die de Leidse kinderen treffen:

De doot vervolcht ons even straf
En komt het volck vernielen,
Zy heeft gesonden naer het graf
Meer dan ses duysent sielen,
Tsy jonck tsy out elck is benout
Voor Charons droeve kielen.

Veel kleyne kinders uytgevast,

¹⁷ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 53.

¹⁸ Jacobus Zevecotius, *Beleg van Leyden. Treurspel* (Leiden: Elzeviers, 1626) 24-26 (vs. 673-728). Facsimile en teksteditie door L. Liefkes in toneeldatabase CENETON onder redactie van A.J.E. Harmsen.

Veel ongespeende wichten
In s'levens dageraet verrast
Beproeven Clothons schichten,
Noch broot noch wijn in stat en sijn
Om haer wat te verlichten.¹⁹

Deze woordelijke overeenkomsten doen vermoeden dat lieddichter Jacob Baron voor zijn versregels van Pest gebruik heeft gemaakt van (zijn herinnering aan) de rei van Leidse vrouwen uit Van Zevecotes *Beleg van Leyden*, die in zijn tijd waarschijnlijk nog steeds bekend was, en die hij heeft bewerkt tot een nieuw liedje op de populaire melodie van d'Vytmuntenst Herderinne.²⁰ Het resultaat van Barons beknopte versie is een wat onhandige opeenstapeling van traditionele beeldspraak, waarbij verkeerde attributen bij mythologische figuren terecht zijn gekomen.

De tekst is duidelijker in de hierop volgende beurtzang, waarin de historische figuur van burgemeester Pieter van der Werf zich bevindt tegenover een stel hongerige, boze Leidse burgers, gepersonifieerd in de figuur van Tweedracht. Zij dringt er bij de burgemeester op aan de poorten van de stad voor de vijanden te openen. Geheel in lijn met de Leidse herdenkingstraditie weigert Van der Werf dit en biedt hij de hongerige bevolking zijn lichaam ('Riff') als voedsel aan, op de melodie van een populair liefdesliedje:²¹

Stemme: Schoonste Lerinda, &c.

¹⁹ Zevecotius, *Beleg van Leyden*, 31 (vs. 861-872). Er staat geen melodiernaam bij deze Rey van Leytsche Vrouwen. Zie voor Leidens Beleg en Ontzet in vroegmodern theater o.a. de Bontius-pagina in toneeldatabase CENETON: W. Hogendoorn, 'Leiden in last op de planken', *Leidsch Jaarboekje* 60 (1968) 65-85; J.M. Bordewijk-Knotter, 'Lof zij den helden!' *Vier eeuwen Leidse steden trots op het toneel* (3 Oktoberlezing 2005) (Den Haag 2005).

²⁰ In de Nederlandse Liederbank komt de wijsaanduiding 'De uitmuntendste herderin' 44 maal voor.

²¹ De Nederlandse Liederbank vermeldt 78 liederen op de melodie 'Schoonste Lerinde'. Zie ook Pollman, *Herdenken, herinneren, vergeten*, 13: 'Het hongerverhaal bood burgemeester Van der Werf [...] de kans om zich te rehabiliteren. Van der Werfs rol tijdens het beleg van Leiden was feitelijk wat minder heroïsch geweest dan hij en zijn familie zich graag herinnerden.'

De Tweedracht. En Burger-Meester vander VVERVE.

Tweedr. O! VVrede Noot, om te verdragen,
Laet ons de Stadt geven in s’Vyants hant,

Burgerm. Hier ’s noch wat aen mijn Riff te knaegen,
Stelt goet en bloet op, en toont weder stant,

Tweedr. VVy kennen langer niet,
Van dach tot dach wy mind’reu,

Burgerm. God kan sijne kind’reu,
’tSchilt en glans in’t Oost,
Voor Vryheyt strijt, Tot Spaenjens sin en spijt,
Ick hoop in korten tijt, Sal koomen onsen troost.²²

Dan is het tijt voor het lied van de commandant van de Spaanse troepen Francisco de Valdés. Deze ‘Baldeus’ pocht over zijn succesvolle belegering van de stad, daagt de Leidenaren uit en dreigt vervolgens met extreem geweld. Hij zal ‘kleyn noch groot’ sparen en heeft het vooral op de zuigelingen voorzien. Dit alles wordt beweerd zonder omhaal van woorden en gezongen op een vrolijke dansmelodie:

*Stemme: La Royale.*²³

Baldeus Velt-Overste der Spangiaerden.

V Stadt is nu meer als met sestich-Schanssen,
VVel sterck, en vast, omheyninght dicht en swaer beset,
Alwaermen u noch voor sal aerdich sien danssen,
Komt met u Macht, waer blijft u langh gewenscht Ontset?
Ghy zijt in mijn handen, ’k En spaer kleyn noch groot,
Mijn Beulen en banden, Aenranden u Noot,
Ia ’t minst in der VViegen, d’Onsichtb’re-Vrucht,

²² Baron, *Leyts-Prieeltje*, 54.

²³ De Nederlandse Liederbank heeft deze wijsaanduiding 25 maal, al zijn er verschillende melodieën met deze naam en vertoont de eerste helft grote overeenkomsten met ‘Ik drink de nieuwe most’: 316 maal in de Liederbank; Kalse en Van Marion, *Top 40 van de Gouden Eenw*, nr. 18a.

En salt niet ontvliegen, Daer baet geen gesucht.²⁴

De dreigementen van Francisco de Valdés aan het adres van de Leidenaren hebben altijd een rode draad gevormd in de stedelijke herinneringscultuur. In kunst en literatuur wordt deze Spaanse *maestre de campo general*, die vanuit Den Haag de belegering van de stad ter hand nam en van daaruit over overgave onderhandelde met het stadsbestuur, zo zwart mogelijk afgeschilderd, als een woestere versie van de Bijbelse kindermoordenaar koning Herodes. Het ene treurspel schildert hem nog wreder af dan het andere. In Barons eigen herdruk van Bontius' *Beleg en ontset* dorst 'Baldeus' 'nae Burger-bloet' en snakt hij 'nae Vrouwe-schanden', terwijl zijn krijgsmakkers de zuigelingen van hun moeders afrukken en ze aan hun 'Lance snoeren'.²⁵ In Van Zevעות's treurspel handelt 'Baldeus' naar 'des Konicx sin' door wiegen leeg te roven, kinderhoofdjes te laten rollen en zijn 'vremde lusten' te voeden met embryo's:

Iae selfs het minste kint dat in de wiege leyt
Sal tuyghe moeten sijn van mijn bloet-dorstigheyt. [...]
Ick sal doen over al de teere kinders kelen,
Met t'afgesneden hoofd gelijck met bollen spelen,
Ick sal den swangren buyck der vrouwen open doen,
Met t'onvolmaeckte wicht mijn fremde lusten voen.²⁶

We zien dat gangbare lugubere ideeën zoals deze over Francisco de Valdés terecht zijn gekomen in het *Leyts-Prieeltje*, in de compacte vorm van een achtregelig liedje. Dat 'Baldeus' het vooral had gemunt op zuigelingen in de wieg, wordt hiermee doorgegeven aan alle Leidse zanglustigen.

Na deze gruwelen is het hoog tijd voor het keerpunt in het verhaal. De tekst van het zevende en laatste lied kan worden gezongen op de populaire

²⁴ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 54-55. Dit lied heeft weer genummerde coupletten.

²⁵ Reynier Bontius, *Beleg en ontset der stadt Leyden. Treur-bly-eynd-spel. Verdeelt in ses extraordinare Acte, met zijne Vertoningen. Alles nae 't leven ver-beelt, in Valckenburg den 5. 6. en volgende daegen van September 1659* (Leiden: Jan Zachariasz Baron, 1659) fol. A7r-v. Teksteditie in CENETON onder redactie van A.J.E. Harmsen.

²⁶ Zevעותotius, *Beleg van Leyden*, 20 (vs. 543-544, 549-552). Zie ook: R. Fagel, *De Spaanse belegeraar van Leiden. Het eigen verhaal van Francisco de Valdés* (3 Oktoberlezing 2017) (Leiden 2017).

melodie van het Franse liedje 'Cette cruelle'.²⁷ De ik-persoon die hier aan het woord is, spoort de Spanjaarden aan te vluchten voor het wassende water en 'mijn Maecht' vrij te laten, want het is 'nu met u gedaen'. Aangezien sprake is van 'mijn' stad, 'mijn' trouwe burgerij en lof voor de Prins van Oranje, zal het hier om burgemeester Van der Werf gaan. Hij wijst ons op de godin Fama, die roem verspreidt en ervoor zorgt dat herinneringen eeuwig voort blijven leven:

Stemme: Ach! treurt met mijn bedroefde schaepjes, &c.

De Leydsche Maecht Ontset.

VLucht, Spaenschen-hoop, de Macht is u benoemen,
Voort laet mijn Maecht 't is nu met u gedaen,
Daer komt mijn troost, en 't voetsel voor de Vroomen,
Die't om de Vryheys-standert stelden aen,
Iuycht bange-Zielen, 't VVaeter jaecht haer voort,
Siet hoe zy krielen, VVy bevrijt van Moort,
Dus wert het Nest gestoort.

2 Beromde Faem, 'k sie u door d'hoochte sweeven,
En schae'tren door de lucht, ons Leyts-Vryheyt,
k'Sal noeyt mijn Trouwe-Borgery begeven,
En s'Princen-lof beromt in Eeuwicheyt,
Blijft in memory, Ons eerst fundament,
VViens trotse glory, Noeyt sal sijn geschent,
Nu dan: Aensiet het Ent.²⁸

'Belegeringh voor Leyden' een stadsopera?

Met de kenspreuk van de dichter, 'Aensiet het Ent', eindigt de cyclus van zeven liedjes in het *Leyts-Prieeltje* gewijd aan Leidens Beleg en Ontzet. We hebben thematische verwantschap geconstateerd in de verhaallijn vanuit de ellende van het beleg via het heroïsche verzet van Van der Werf en de bedreigingen van Valdés tot de eerste tekenen van het Ontzet. De

²⁷ 'Ach! treurt met mijn bedroefde schaepjens' ofwel 'Cette cruelle' komt 204 maal voor in de Nederlandse Liederenbank; Kalse en Van Marion, *Top 40 van de Gouden Eeuw*, nr. 30.

²⁸ Baron, *Leyts-Prieeltje*, 55-56.

verschillende personages verwijzen naar elkaar, waardoor er dwarsverbanden zijn ontstaan. Kunnen we het geheel van contrafacteren nu ook beschouwen als een muzikale eenheid die publiekelijk werd opgevoerd, voorzichtig gezegd een kleine stadsopera? Binnen de teksten zijn daar geen sporen van te vinden zoals aanwijzingen voor opkomst van de zangers, zwijgende omstanders of tableaux vivants. We kunnen op basis van onze kennis van historische opvoeringspraktijken wel speculeren hoe zo'n vertoning eruit kan hebben gezien. Begeleiding door muzikanten zal in elk geval niet ontbroken hebben. Samenspel van zangers of zangeressen met spelers van luit, vedel of viola da gamba was gebruikelijk in de vroegmoderne huiskamers en kroegen, waar zingen vooral collectief plaatsvond.²⁹ Muzikale ondersteuning is ook noodzakelijk wegens het gebruik van zeven verschillende melodieën, van danswijsjes en een Frans hofliedje tot het boze 'O Paris wreef' en het geliefde 'Cette cruelle'. Een dergelijke reeks van contrafacteren kan zeker een aantrekkelijke opeenvolging van sferen hebben opgeroepen.³⁰

Zouden eventuele opvoeringen ook een visueel spektakel opgeleverd kunnen hebben? De figuur van burgemeester Van der Werf droeg tijdens voorstellingen bijvoorbeeld een allonge-pruik met hoge krullen. Andere historische personages waren gehuld in wambuizen met Spaanse kraag. Zulke uitdossingen worden in elk geval tot op de dag van vandaag nog gebruikt, bijvoorbeeld bij het jaarlijkse Minikoraal, dat jaarlijks bij de viering van 3 Oktober gevierd wordt. Minder gewend zijn we aan allegorische personages. Ze werden in vroegmoderne theatervoorstellingen gekleed in kostuums naar de functie die zij uitbeeldden om snel duidelijk te maken welke kwade of goede eigenschap of deugd er op de planken stond. We kunnen ons goed voorstellen dat de zangers van 'Belegeringh voor Leyden' in het *Leyts-Prieeltje* zich tijdens eventuele optredens bij deze traditie aansloten. Zo kon de Stedenmaagd als attribuut een kleine versie van de stad als kroon op haar hoofd dragen of het Leidse stadswapen in haar hand; dit wapen kan ook in rood-witte kleuren op haar jupon zijn aangebracht. Voor Honger, Pest en Tweedracht lag het ingewikkelder. Het handboek voor beeldend kunstenaars *Iconologia* van Cesare Ripa schrijft voor dat Honger met haar nagels en tanden de aarde openkrabt en aan haar magere geraamte afgezakte buik en borsten

²⁹ Veldhorst, *Zingend door het leven*, 31-37.

³⁰ Zie: Veldhorst, *Zingend door het leven*, 41: 'Als estafettestokjes werden ze [de melodieën] gedurende de eeuw doorgegeven' en de nieuwe teksten werden 'mede gekleurd door de inhoud van eerdere teksten die in het nieuwe lied mee resoneerden'.

heeft hangen;³¹ theatermaker Jan Vos laat Honger in een van zijn vertoningen voor Reynier Bontius’ *Beleg en Ontzet* op een kar voortgetrokken door Oorlog en Dieretijdt ‘een vleeseloze schonk’ in haar handen houden, ‘daar zy gestaadig aan knaagt’.³² Pest is een geel uitgeslagen ‘oude magere en vreeslijcke Vrouwe’ met haar hoofd in verband, een wolf aan haar zij en een gesel in de hand.³³ Dat is voor zangers niet te doen. Zij kunnen de gangbare hulpmiddelen voor acteurs hebben gebruikt zoals een papieren rol aan hun kleding met een omschrijving van hun functie, of een aanduiding op een bord dat aan een touw om de nek hing. Het was in toneelteksten bovendien gebruikelijk om de figuren nadrukkelijk aan te kondigen. Dat laatste is in ‘Belegeringh voor Leyden’ ook het geval. Dat vormt dan toch een aanwijzing dat opvoeren van deze liederencyclus, als een bescheiden stadsopera, in elk geval mogelijk is geweest.³⁴ Nader onderzoek in de archieven van Erfgoed Leiden en Omstreken zou gegevens kunnen opleveren over eventuele opvoeringspraktijken, waarschijnlijk binnen de context van rederijkerskamers. Of een hedendaagse opvoering ook mogelijk is, moet de praktijk uitwijzen. In elk geval is duidelijk dat dichter en boekdrukker Jan Baron met zijn liedbundel een belangrijk stuk erfgoed aan zijn stad heeft nagelaten.

³¹ ‘Fame. Honger’ in: Cesare Ripa, *Iconologia of Uytbeeldinghen des Verstants*. Dirck Pietersz. Pers vert. (Amsterdam: Dirck Pietersz. Pers, 1644). Facsimile-editie (Soest 1971) 201.

³² J. Vos, *Beschryving der vertooningen, die voor, in, en na ’t spel van de belegering en ’t ontzet van Leiden, t’ Amsterdam, in de Schouwburg, vertoont zijn* (Amsterdam: Jacob Lescaille, 1660) fol. A4r. Teksteditie door G.C. van Uitert in CENETON onder redactie van A.J.E. Harmsen.

³³ ‘Peste. Pest’ in: Ripa, *Iconologia*, 405. Over het belang van onderzoek naar de visuele aspecten en materialiteit in personificaties in de literatuur, zie: W.S. Melion en B.A.M. Ramakers, ‘Personification. An Introduction’ in: idem ed., *Personification. Embodying Meaning and Emotion* (Leiden 2016) 1-40.

³⁴ Nieuw onderzoek in het regionale kenniscentrum ELO zou gegevens kunnen opleveren over de opvoeringspraktijk.